

จากเอะโตะ ถึงโตเกียว: การซ้อนทับของการอยู่อาศัย

ดร.วาริชา วงศ์พยัต

ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

waricha.arch@gmail.com

บทคัดย่อ

โตเกียวเป็นเมืองหลวงซึ่งมีประชากรอาศัยอยู่มากกว่าหนึ่งในสี่ของจำนวนประชากรทั้งหมดของประเทศญี่ปุ่น และนับว่าเป็นมหานครที่มีความหนาแน่นของประชากรมากที่สุดในโลก การอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นและเข้มข้นนี้ส่งผลต่อความซับซ้อน ความหลากหลาย และพลวัตของเมืองอันเป็นศูนย์กลางทางการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ด้วยพื้นที่ทางตั้ง เป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการอยู่อาศัยในพื้นที่จำกัด บทความนี้จึงมีความมุ่งหมายที่จะมองพัฒนาการของโตเกียวผ่าน ลักษณะทางกายภาพและความหมายของพื้นที่ทางตั้ง โดยการศึกษามิติทางตั้งของเมืองซ้อนชั้นนี้ ครอบคลุมการอยู่อาศัย ใน 3 ระดับ ได้แก่ เมือง บ้าน และองค์ประกอบภายในบ้าน ตั้งแต่ยุคเอะโตะ ยุคเมจิ จนกระทั่งปัจจุบัน

วิวัฒนาการ “จากเมืองสูง-เมืองต่ำ สู่มืองซ้อนชั้น” “จากโตะมะ สู่เก็นคัง” และ “จากเสือดาดา มิ สู่เก้ออิไรซา” สะท้อนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางตั้งของโตเกียว ตั้งแต่ระดับของการตั้งถิ่นฐาน การอยู่อาศัยส่วนตัว และแบบแผนการใช้สอยที่วาง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับบริบททางสภาพแวดล้อม สังคมวัฒนธรรม และเทคโนโลยี

คำสำคัญ: เอะโตะ โตเกียว การอยู่อาศัย พื้นที่ทางตั้ง การเปลี่ยนแปลง

From Edo to Tokyo: The Multi-Layered Dwelling

Dr. Waricha Wongphyat

Department of Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

waricha.arch@gmail.com

Abstract

Consisting of over a quarter of Japan's population, Tokyo is renowned as the world's most populous metropolis. Living with such intensity accounts for complexity, diversity, and dynamism of this political, economic, and socio-cultural center of Japan. Given that verticality plays a vital role in the compact living, this article employs

the vertical space as a crucial means to clarify the evolution of Tokyo, both in its physical and anthropological aspects. The multi-layered dwelling of Tokyo is studied at three levels: urban environment, house, and household furniture; chronologically, the article starts from the pre-modern Edo, to the modern state of Meiji, and the present-day Tokyo.

The transformations—“from the dual character of Edo’s high city–low city to the contrasting feature of multi-layered city,” “from *doma* to *genkan*,” and “from *tatami* mat to legless chair”—aptly reflect the changes in not only the vertical space, but also the entire existential space, from the settlement level, the private dwelling to the proxemic ones, all of which are in dialogue with the ever-changing environmental, socio-cultural and technological contexts of Tokyo.

Keyword: Edo, Tokyo, dwelling, vertical space, transformation

โตเกียว: เมืองทางตั้ง (Tokyo: The Vertical City)

ประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะภูมิประเทศปกคลุมด้วยภูเขา เทือกเขา และเนินเขาเป็นส่วนใหญ่ มีพื้นที่ราบน้อย ส่งผลให้ประเทศมีพื้นที่ธรรมชาติคิดเป็นสัดส่วนกว่าร้อยละ 70 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยหรือพื้นที่เมืองซึ่งมีเพียงร้อยละ 30 นี้มีผู้นอนอาศัยอยู่กว่า 128 ล้านคน โดยหนึ่งในสี่ของจำนวนประชากรทั้งหมดอาศัยอยู่ในโตเกียว ด้วยเหตุดังกล่าว โตเกียวจึงเป็นมหานครที่

มีความหนาแน่นของประชากรสูงที่สุดในโลก ตั้งแต่ยุคก่อตั้งเอะโตะจนกระทั่งปัจจุบัน (Sorensen, 2002)

เนื่องจากเมืองต่างๆ ในญี่ปุ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งโตเกียวมีพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานน้อย แต่มีประชากรมาก การอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นและเข้มข้นทำให้เมืองหลวงแห่งนี้มีการพัฒนาพื้นที่ทางตั้งที่เด่นชัด ก่อเกิดเป็นความซับซ้อน ความหลากหลาย และพลวัตของเมืองหลวงอันเป็นศูนย์กลางทางการปกครองเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของประเทศ (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1: ภูมิทัศน์เอะโตะในปี ค.ศ. 1850 (ซ้าย) และโตเกียวในปัจจุบัน (ขวา)
ที่มา: Jinnai, 1987; Tokyo: Online

ด้วยพื้นที่ทางตั้งเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการอยู่อาศัยในพื้นที่ขนาดจำกัด บทความนี้จึงมุ่งเน้นใช้ “พื้นที่ทางตั้ง” เป็นเครื่องมือในการศึกษาและวิเคราะห์วิวัฒนาการการซ้อนทับของการอยู่อาศัยของโตเกียว ทั้งมิติทางกายภาพและมิติทางสังคมวัฒนธรรม โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับการตั้งถิ่นฐานของเมือง ระดับที่อยู่อาศัย และระดับการใช้สอยที่ว่างและองค์ประกอบภายในที่อยู่อาศัย ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มก่อตั้งเมืองหลวงใหม่หรือยุคเอโดะ (ค.ศ. 1603-1868) ยุคโตเกียวใหม่หรือยุคเมจิ (ค.ศ. 1868-1912) สู่โตเกียวในปัจจุบัน

ตอนที่ 1 เอโดะ: เมืองสูง - เมืองต่ำ (Edo: High City – Low City)

1.1 ที่สูง ที่ต่ำ

จากจุดชมวิวของอาคารที่ว่าการกรุงโตเกียว (Tokyo Metropolitan Government Buildings) ภูมิทัศน์เมืองหลวงที่ปรากฏเบื้องหน้าอาจดูคล้ายภาพโมเสคที่ชิ้นส่วนต่างๆ ปะติดปะต่อกันโดยปราศจากโครงสร้างภาพที่ชัดเจน อาคารบ้านเรือนที่มีขนาดเล็กใหญ่สูงต่ำปะปนกันนั้นแลดูค่อนข้างใหม่ เมื่อเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ร่วม 400 ปีของเมืองเอโดะ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากโตเกียว หรือ เอโดะในอดีต ประสบมหาภัยพิบัติทั้งจากธรรมชาติและจากฝีมือมนุษย์ อันเป็นจุดเปลี่ยนของเมืองถึง 2 ครั้ง ได้แก่ เหตุการณ์แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในปี ค.ศ. 1923 หรือ The Great Kanto Earthquake ซึ่งคร่าชีวิตผู้คนกว่าแสนคน และทำให้พื้นที่เมืองกว่า 44 เปอร์เซ็นต์

ได้รับความเสียหายอย่างหนัก และการพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งนำไปสู่การออกแบบและวางผังเมืองสมัยใหม่ แม้โตเกียวในปัจจุบันจะดูเสมือนไร้ระบบระเบียบ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาสืบย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ ถอดลำดับชั้นที่ซ้อนทับกันของเมืองออกทีละชั้นและทำความเข้าใจควบคู่กันไปเรื่องราวของการอยู่อาศัย ในแต่ละยุคสมัย จะพบว่าเมืองหลวงแห่งนี้มีระบบโครงสร้างการวางผังเมืองที่มีความแตกต่างจากเมืองหลวงเก่าทางฝั่งตะวันตกของประเทศอย่างน่าสนใจ

ในขณะที่เมืองหลวงเก่าซึ่งตั้งบนที่ราบเชิงเขาอย่างเฮโจเคียว หรือ นารา (ค.ศ. 710-794) และเฮอันเคียว หรือ เกียวโต (ค.ศ. 794-1185) นำลักษณะผังเมืองแบบตารางซึ่งเป็นรูปแบบที่จำลองมาจากพระราชวังของราชวงศ์ถังในประเทศจีนมาประยุกต์ใช้ เอโดะใช้ประโยชน์จากยุทธศาสตร์ความสูง-ต่ำของพื้นที่ในการวางผังเมืองแบบปราสาท¹ เพื่อรวมศูนย์อำนาจการปกครองและป้องกันข้าศึกศัตรูภายใน โครงสร้างของเมืองเอโดะจึงเกิดจากการผสมผสานของพื้นที่ที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน 2 ลักษณะ ได้แก่ พื้นที่สูงชันฝั่งตะวันตก หรือ “เมืองสูง” (high city) ซึ่งก่อให้เกิดการวางตัวของเมืองตามสันฐานธรรมชาติ และพื้นที่ราบเชิงเขา พื้นที่ราบลุ่มริมหน้าฝั่งตะวันออก หรือ “เมืองต่ำ” (low city) ซึ่งมีลักษณะการวางผังแบบตาราง

โครงสร้างทางสังคมอันเข้มงวดในสมัยเอโดะที่แบ่งผู้คนออกเป็น 4 ชนชั้น ได้แก่ นักรบ ขาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า² มีบทบาทต่อการกำหนดพื้นที่อยู่อาศัยของบุคคลแต่ละชนชั้น เมืองสูงทางฝั่งตะวันตกเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของเหล่านักรบหรือชนชั้นสูงในสังคม ส่วนเมืองต่ำทางฝั่ง

¹ ในอดีต เมืองต่างๆ ของญี่ปุ่นมีลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศและหน้าที่ใช้สอยของเมือง ได้แก่ หมู่บ้านขาวนา (nouson) เมืองทางหลวง (shukubamachi) เมืองท่า (minatamachi) เมืองวัด-ศาลเจ้า (monzenmachi) และเมืองปราสาท หรือ เมืองป้อมปราการ (joukamachi)

² ชิโนโคโช (shinokoushou) หรือ ระบบชนชั้นซึ่งมีพื้นฐานจากลัทธิขงจื้อใหม่ (neo-confucianism) อันประกอบด้วย (1) นักรบ (bushi) คือ ผู้ปกครองซึ่งมีอำนาจสูงสุดในประเทศ (2) ขาวนา (noujin) คือ ผู้ผลิตทรัพยากรให้แก่ประเทศ (3) ช่างฝีมือ (koujin) คือ ผู้แปรรูปผลผลิตสู่สินค้า และ (4) พ่อค้า (shounin) คือ ผู้กระจายสินค้า ภายใต้สภาพแวดล้อมทางสังคมอันเคร่งครัด สถาปัตยกรรมห้องงชา ซึ่งปราศจากสิ่งประดับตกแต่งอันแสดงถึงฐานะและมีความสูงของประตูทางเข้าเพียง 60 เซนติเมตร ที่บังคับให้ผู้เข้าไปสู่พื้นที่ภายในต้องโน้มตัวลงอย่างต่ำเทียมและสำรวม นับได้ว่าเป็น “พื้นที่อนุโลม” ที่ปราศจากช่องว่างความสูง-ต่ำระหว่างชนชั้นของสังคมในยุคกลาง

ตะวันออกเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของประชาชนทั่วไปประกอบด้วย พ่อค้า ช่างฝีมือ ชาวนา รวมถึงผู้ใช้แรงงานอื่นๆ อาจกล่าวได้ว่า ลำดับชั้นทางสังคมส่งผลต่อการกำหนดตำแหน่งแห่งที่หรือความสูง-ต่ำของสถานที่ตั้งของที่อยู่อาศัย เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับที่อยู่อาศัยในอดีตที่ผู้คนส่วนใหญ่อยู่ในบ้านขุดหลุมฝังดิน (pit dwelling) แล้ว สถาปัตยกรรมไม้ยกพื้น เช่น บ้านแบบชินเด็นและบ้านแบบโซอินของบรรดาเชื้อพระวงศ์ ชุนนาง และเหล่านักรบชั้นสูง³ เป็นเสมือนสิ่งแสดงสถานะของผู้อยู่อาศัยจากประเด็นข้างต้นอาจกล่าวได้อีกนัยว่า ไม่เพียงแต่ความสูง-ต่ำของพื้นบ้านเท่านั้น แต่ความสูง-ต่ำของฐานเมืองในยุคเอะโตะยังสะท้อนถึงลำดับชั้นทางสังคมของผู้อยู่อาศัยเช่นกัน

นอกเหนือจากระดับความสูง-ต่ำของภูมิประเทศที่แตกต่างกัน สภาพแวดล้อม ขนาดที่ตั้ง ตลอดจนความหนาแน่นของการอยู่อาศัยและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในเมือง ยังส่งผลให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานลักษณะทางกายภาพ และบรรยากาศของเมืองทั้งสองนี้แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ในเมืองสูงซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกปกคลุมไปด้วยภูเขาและเทือกเขา คิดเป็นอัตราส่วนมากกว่าสองจากสามส่วนของพื้นที่เมืองเอะโตะ มีผู้คนอาศัยอยู่เพียงหนึ่งในห้าของจำนวนประชากรในเมืองหลวง ทว่า เมืองต่ำซึ่งครอบคลุมพื้นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำลำคลองคิดเป็นพื้นที่เพียงหนึ่งในสามส่วนของเมืองเอะโตะ กลับมีผู้คนอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่นถึงสี่ในห้าของประชากรทั้งหมด (Sorensen, 2002)⁴ ด้วยความกว้างขวางของพื้นที่ ความเบาบางของจำนวนประชากร และความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เมืองสูงจึงมีลักษณะของ

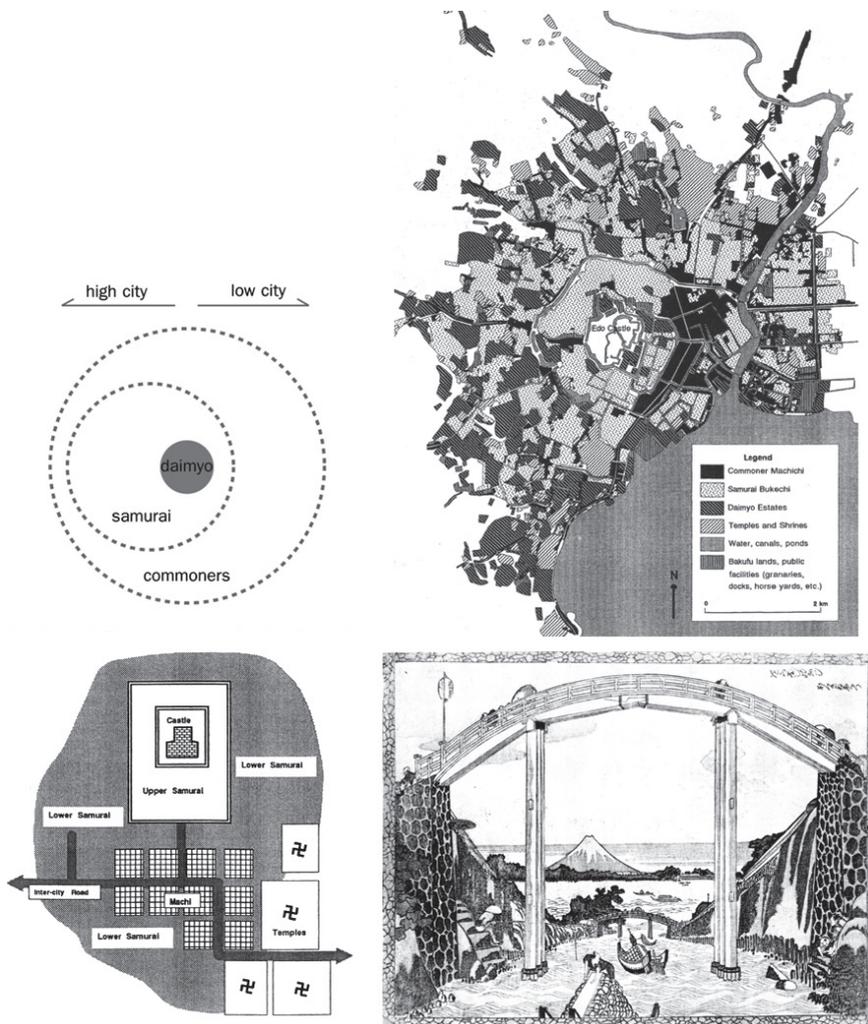
“เมืองสวน” (garden city)⁵ ที่มีบรรยากาศสงบร่มรื่น ในทางตรงกันข้าม เมืองต่ำซึ่งมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นและเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทั้งทางธุรกิจและความบันเทิง มีลักษณะของ “เมืองน้ำ” (city of water) ที่มีบรรยากาศคึกคักและเป็นสีล้นของวัฒนธรรมเอะโตะ (Jinnai, 1987: 3)

อย่างไรก็ดี เมืองปราสาทของเอะโตะมีความแตกต่างจากเมืองที่มีการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจในวัฒนธรรมอื่นๆ อาทิ วัฒนธรรมจีนและตะวันตก กล่าวคือ เมืองปราสาทแบบตะวันตกใช้กำแพงเมืองกำหนดขอบเขตพื้นที่และสร้างจุดหมายตาหรือจุดอ้างอิง เช่น อนุสาวรีย์และสถานที่สำคัญต่างๆ บริเวณใจกลางเมือง ในทางกลับกัน ญี่ปุ่นนิยมใช้ธรรมชาติซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อของคนญี่ปุ่น รวมทั้งศาสนสถาน อาทิ วัดวาอาราม ศาลเจ้า เป็นเครื่องแสดงอาณาเขต ปกป้องคุ้มครองเมือง และเป็นกรอบอ้างอิงของเมือง การให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมนี้ สะท้อนให้เห็นทั้งในการวางผังถนนหนทาง การออกแบบแบ่งพื้นที่ส่วนต่างๆ ของเมือง ตลอดจน “การยืมมุมมอง” (borrowed scenery) ในการออกแบบภูมิทัศน์สวนบ้าน สวนวัด ให้มีทิศทางและมุมมองสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางตั้งที่สำคัญในธรรมชาติ เช่น ภูเขาไฟฟูจิ ภูเขาทสึคุเบะ (Jinnai, 1995) ในเชิงทฤษฎีที่ว่างจึงอาจกล่าวได้ว่า การออกแบบเมืองของญี่ปุ่นไม่เพียงประกอบด้วยลักษณะของที่ว่างแบบรวมศูนย์อำนาจ (centripetal space) แต่ยังรวมถึงลักษณะที่ว่างแบบสานความสัมพันธ์สู่ธรรมชาติโดยรอบ (centrifugal space) (ภาพที่ 2)

³ บ้านแบบชินเด็น (shinden-style residence) เป็นที่พักของราชวงศ์ ชุนนางชั้นสูง ในสมัยเฮอัน โดยเฉพาะช่วงศตวรรษที่ 10 บ้านแบบโซอิน (shoin-style residence) เป็นที่พักของราชวงศ์ บ้านนักรบ อาศรมพระในวัด ตั้งแต่ศตวรรษที่ 12

⁴ ในช่วงปลายศตวรรษที่ 18 ย่านที่อยู่อาศัยของเอะโตะมีพื้นที่ประมาณ 13 ตารางกิโลเมตร ทว่ามีประชากรอาศัยอยู่กว่าห้าแสนคน สำหรับเมืองที่มีความสูงของอาคารบ้านเรือนเพียงหนึ่งถึงสองชั้นเช่นนี้ นับได้ว่าเมืองต่ำมีความหนาแน่นของการอยู่อาศัยสูงมาก

⁵ ทั้งนี้ นิยามคำว่า “เมืองสวน” หรือ “garden city” ของเมืองเอะโตะซึ่งปรากฏในบทความ หมายถึงเพียงลักษณะทางกายภาพของเมืองเท่านั้น มิได้หมายความว่าเมืองการเดินขีตตามแนวคิดของเอเบเนเซอร์ ฮาวเวิร์ด

ภาพที่ 2: โดะอะแกรมแสดงโครงสร้างเมืองสูง-เมืองต่ำของเอะโดะ (ซ้ายบน) แผนที่เอะโดะ (ขวาบน) โดะอะแกรมแสดงองค์ประกอบของเมืองเอะโดะ (ซ้ายล่าง) และภาพเขียนแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและธรรมชาติ (ขวาล่าง) ที่มา: วาริชา วงศ์พยัคฆ์, 2555 ; Sorensen, 2002 ; Jinnai, 1987

1.2 ที่อยู่ ที่ทำกิน

ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมของญี่ปุ่น บ้านไม่เพียงทำหน้าที่เป็นที่อยู่อาศัยแต่ยังเป็นสถานที่ที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าจะจะเป็นบ้านในชนบท บ้านชาวนา (nouka) หรือบ้านในเมือง เรือนร้านค้า (machiya) จะประกอบด้วยพื้นที่สำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนพื้นไม้ซึ่งยกสูงจากระดับดินราว 45-100 เซนติเมตร สำหรับอยู่อาศัย และส่วนพื้นดินหรือ โดะมะ (doma) สำหรับประกอบอาชีพ ประกอบอาหาร และแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจาก

โดะมะมีระดับเดียวกับพื้นภายนอก ผู้คนสามารถประกอบกิจกรรมได้สะดวกโดยไม่จำเป็นต้องถอดรองเท้า จึงนับได้ว่าโดะมะเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ภายนอกที่อยู่ภายในอาคาร อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ บ้านของคนญี่ปุ่นทั่วไปในอดีตประกอบด้วยพื้นไม้ยกสูงและพื้นที่ต่ำหรือโดะมะเป็นที่น่าสนใจว่าขนาดของพื้นที่ต่ำสามารถบ่งบอกอายุของที่อยู่อาศัยได้ กล่าวคือ บ้านที่มีสัดส่วนของพื้นที่ต่ำหรือ โดะมะ ค่อนข้างมากมักเป็นบ้านที่มีความเก่าแก่กว่าบ้านที่มีพื้นที่ต่ำน้อย (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3: ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นไม้ยกสูงและพื้นดินในบ้านญี่ปุ่น (ซ้าย) และความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่และที่ทำกิน (ขวา)
ที่มา: วาริชา วงศ์พยัต, 2551

1.3 นั่งพื้น นอนพื้น

ธรรมเนียมการถอดรองเท้าก่อนขึ้นเรือนและวิถีชีวิตกิน+อยู่กับพื้น ไม่ว่าจะพื้นไม้กระดาน พื้นไม้ไผ่ หรือพื้นไม้ปูด้วยเสื่อตามิ ทำให้พื้นของบ้านญี่ปุ่นเป็นมากกว่า “ทาง” ติดต่อสัญจร (circulation space) แต่เป็น “ที่” รองรับกิจกรรมอันหลากหลายของชีวิต (multifunctional space) สถาปัตยกรรมพักอาศัยของญี่ปุ่นจึงมีลักษณะคล้ายเครื่องเรือนชิ้นใหญ่ โดยมีพื้นทำหน้าที่เป็นทั้งเก้าอี้และเตียง และมืองค์ประกอบเรือนอื่นๆ อาทิ หน้าต่างและประตูที่มีช่องเปิดระดับเดียวกับระดับสายตาขณะนั่งพื้น อ่างล้างจานชนิดวางบนพื้น เตาไฟฝังพื้น รวมถึงเครื่องเรือนที่มีความสูงไม่มากตอบรับวิถีชีวิตที่คลุกคลีใกล้ชิดอยู่กับพื้น

ในเมืองที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นเช่นอะโตะ การตอบสนองประโยชน์ใช้สอยสูงสุดในพื้นที่อันจำกัดนับว่าเป็นโจทย์ที่สำคัญยิ่ง นอกเหนือจากองค์ประกอบที่เอื้อต่อวัฒนธรรมนั่งพื้นดังกล่าวแล้ว การใช้สอยพื้นที่ว่างทางตั้งที่มักซ่อนจากสายตาปกติ เช่น บันไดซ่อนพื้นที่เก็บของที่เรียกว่า *ฮะโคะไคดัน* (hakokaidan) และพื้นที่เก็บของใต้พื้น-ใต้หลังคาอันเป็นเอกลักษณ์ของเรือนร้านค้า ชั้นเก็บเครื่องนอนและข้าวของสัมภาระที่เรียกว่า *โอะชิอิระ* (oshiire) ซึ่งมองเผินๆ คล้ายฝาเลื่อนทั่วไป ตลอดจนถึงบูชาบรรพบุรุษที่ซ่อนอยู่บนตู้เก็บของและซ่อนอยู่ด้านหลัง

บานเปิดอีกชั้นหนึ่ง ยังสะท้อนแบบแผนการใช้สอยที่ว่างอย่างคุ้มค่าและแนวคิดการจัดระเบียบพื้นที่ขนาดเล็กได้เป็นอย่างดี (ภาพที่ 4)

เป็นที่น่าสนใจว่านัยเรื่องความสูง-ต่ำของพื้นที่ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นดูเหมือนจะมีความหมายแตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมตะวันตก ดังที่โยะชิโอะบุ อะชิฮาระ (Ashihara, 1989) ได้เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างความสูงขององค์ประกอบทางตั้ง เช่น ผนังและช่องเปิด กับสถานะของผู้ใช้สอยพร้อมให้ข้อสังเกตว่าระดับความสูงขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมกับสถานะสูง-ต่ำทางสังคมไม่ได้มีความสัมพันธ์แบบแปรผันตามกัน นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของแนวคิดเรื่องความสูง-ต่ำในเชิงวัฒนธรรมระหว่างระดับเมืองและระดับบ้าน จะพบแบบแผนการใช้สอยที่ว่างที่มีความสอดคล้องกัน คือ ลำดับความสำคัญของพื้นที่ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นน่าจะขึ้นอยู่กับลำดับชั้นของที่ว่าง (layers of space) ซึ่งหมายรวมทั้งมิติของที่ว่าง (ได้แก่ ระยะทาง ความลึก) และมิติของเวลา (Henry, 1993) ดังเห็นได้จากการจัดวางพื้นที่สำคัญที่สุดไว้ด้านในที่สุดของบ้านและการปกคลุมพื้นผิวการตกแต่งพื้น ฝา ฝ้า รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและที่ทาง เช่น ตำแหน่งที่นั่งของบุคคลที่สำคัญที่สุดมักอยู่ห่างจากทางเข้ามากที่สุดเสมอ

ภาพที่ 4: วัฒนธรรมนั่งพื้นล้อมรอบเตาไฟฝังพื้น (ซ้าย) และองค์ประกอบทางตั้งในบ้านญี่ปุ่น (ขวา)
ที่มา: *Kawasakishi Nihon Minkaen, 2004 ; วาริชา วงศ์พยัต, 2551*

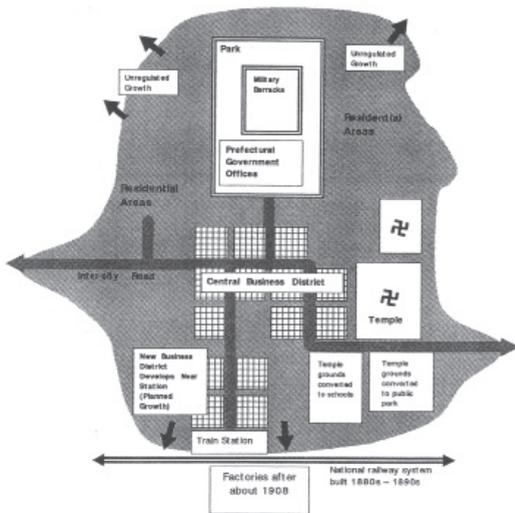
ตอนที่ 2 โตเกียว: เมืองใหม่ (Tokyo: The Modern State)

2.1 จากเมืองน้ำ สู่มืองบก

ภารกิจทางวัฒนธรรมที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างในการล่าอาณานิคมประเทศแถบเอเชีย ในสมัยเมจิซึ่งตรงกับรัชกาลที่ 5 เป็นปัจจัยสำคัญต่อการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ รัฐบาลญี่ปุ่นภายใต้การปกครองของจักรพรรดิเมจิได้เปลี่ยนนโยบายจากการปิดประเทศเพื่อรวมศูนย์อำนาจและป้องกันข้าศึกภายใน สู่อการเปิดประเทศเพื่อรับอารยธรรม นวัตกรรมสมัยใหม่ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันภัยคุกคามจากศัตรูภายนอก ในยุคนี้เมืองหลวงของญี่ปุ่นได้เปลี่ยนชื่อจากเอโดะเป็นโตเกียว ซึ่งมีความหมายว่า “เมืองหลวงทางฝั่งตะวันออก” เช่นเดียวกับประเทศไทย การพัฒนาเมืองในช่วงต้นของยุคเมจิมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อทำให้ประเทศแลดู “ศิวิไลซ์” ป้องกันมิให้ชาติมหาอำนาจอ้างความเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนมายึดครองแผ่นดินและทรัพยากรของประเทศได้ การปฏิรูปสมัยเมจิ (Meiji Restoration) จึงมีการล้มเลิกระบบชนชั้น มุ่งเน้นการพัฒนาสภาพและโครงสร้างพื้นฐานของเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบโครงข่ายทางรถไฟ และระบบสาธารณสุขโรค สาธารณูปการ แม้ภาพรวมของการพัฒนาเมืองในสมัยเมจิยังคงอยู่บนรากฐานเดิมของ

เมืองเอโดะ ทว่า วิวัฒนาการของเมืองสูง-เมืองต่ำในยุคนี้เริ่มมีรูปแบบและระดับของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด

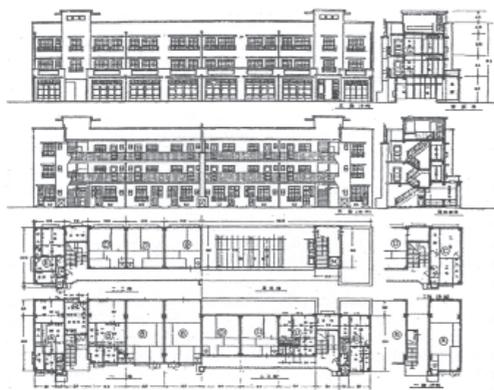
ภายหลังจากการล้มเลิกระบบการปกครองแบบโชกุน เหล่านักรบและชนชั้นสูงจำนวนมากละทิ้งบ้านในเมืองหลวงและย้ายถิ่นฐานไปเมืองอื่น พื้นที่หลายส่วนในเมืองสูงจึงได้รับการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงเป็นที่พำนักของเจ้าหน้าที่รัฐ สถานที่ราชการ สถานศึกษา รวมถึงสวนสาธารณะต่างๆ พัฒนาการของเมืองสูงในยุคนี้ จึงเป็นแบบแยกส่วนและค่อยเป็นค่อยไป โดยยังรักษาคุณลักษณะของ “เมืองสวน” ไว้ ในทางตรงกันข้าม การพัฒนาระบบคมนาคมเครือข่ายทางรถไฟ ถนนหนทาง และสะพานต่างๆ ทำให้การเปลี่ยนแปลงการใช้สอยพื้นที่ในเมืองต่ำเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง จนในที่สุดเมืองต่ำได้เปลี่ยนจาก “เมืองน้ำ” เป็น “เมืองบก” ที่มีอาณาเขตขยายสู่ปริมณฑล (ภาพที่ 5) นอกจากนี้ การยกเลิกระบบชนชั้นและข้อห้ามต่างๆ ว่าด้วยเรื่องศักดิ์และสิทธิ์แห่งชนชั้นทำให้เมืองใหม่ที่เกิดขึ้นไม่ถูกจำกัดด้วยข้อบังคับเดิมอีกต่อไป บ้านเดี่ยวรายล้อมด้วยสวนบนแปลงที่ดินขนาดใหญ่ซึ่งเป็นรูปแบบบ้านของชนชั้นสูงในอดีตที่เรียกว่า *ยะชิกิ* (yashiki) จึงกลายเป็นบ้านในอุดมคติของผู้มีฐานะและชนชั้นกลางระดับสูงที่เกิดขึ้นตามชานเมือง

ภาพที่ 5: แผนที่พื้นที่โตเกียวปี ค.ศ. 1923 (บน) ไดอะแกรมแสดงการเปลี่ยนแปลงของโตเกียวใหม่ (ซ้ายล่าง) และภาพแสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์โตเกียวใหม่ (ขวาล่าง)
ที่มา: Sorensen, 2002 ; Jinnai, 1987

2.2 ที่อยู่ ที่ทำงาน

แม้ว่าในช่วงต้นของการปฏิรูปประเทศ ญี่ปุ่นยังคงลักษณะสังคมแบบเกษตรกรรม ทว่า ความก้าวหน้าของระบบการศึกษาและการคมนาคมได้เพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพและขยายปริมาณของการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน ผู้คนสามารถเดินทางจากที่หนึ่งไปทำงานในอีกพื้นที่หนึ่งได้โดยสะดวกและรวดเร็ว วิถีชีวิตซึ่งแยกที่อยู่และที่ทำงานออกจากกัน ทำให้ *โคะมะ* เริ่มลดบทบาทและลดขนาดลงในบ้านญี่ปุ่น ในช่วงเวลาต่อมา ความต้องการพื้นที่ใช้สอยที่เพิ่มมากขึ้นบนที่ดินขนาดจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาวะการขาดแคลนพื้นที่อยู่อาศัยภายหลังจากภัยแผ่นดินไหวครั้งร้ายแรงปี ค.ศ. 1923 นำไปสู่พัฒนาการรูปแบบที่พักอาศัยทางตั้ง ตัวอย่างที่สำคัญ ได้แก่ โครงการอาคารชุดพักอาศัยสำหรับชนชั้นกลาง *โดจุนไค* (Doujunkai housing development) ซึ่งก่อสร้างด้วยเงินบริจาคช่วยเหลือเหยื่อในเหตุการณ์แผ่นดินไหว เป็นอาคารคอนกรีตสูง 4 ชั้นหลังแรกของญี่ปุ่น (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6: ผังพื้นที่และรูปตัดโครงการอาคารชุดพักอาศัยโดจุนไค (ซ้าย) และอาคารโดจุนไคริมถนนโอโมะเตะะชั้นโด (ขวา) ที่มา: Japan General Housing Centre, 1974 ; วาริชา วงศ์พยัคฆ์, 2546

2.3 นั่งพื้น นั่งเก้าอี้

การเปิดรับอารยธรรมต่างชาติในยุคนี้ทำให้วัฒนธรรมนั่งเก้าอี้เข้ามาสัมผัสบทบาทกับชีวิตประจำวันของคนญี่ปุ่นอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก ภายหลังจากความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่าตั้งแต่ยุคโบราณเป็นต้นมา⁶ โดยในช่วงแรก เก้าอี้เข้ามาเป็นองค์ประกอบหนึ่งในบ้านของชนชั้นสูง พ่อค้าผู้มั่งคั่ง และแผ่ขยายความนิยมสู่ประชาชนทั่วไปในที่สุด วิถีชีวิตคู่ขนานระหว่างวัฒนธรรมนั่งพื้นและวัฒนธรรมนั่งเก้าอี้เริ่มต้นจากความแตกต่างของรูปแบบการนั่งพื้นในบ้านและการนั่งเก้าอี้ในที่ทำงาน สู่การนั่งพื้นในห้องแบบญี่ปุ่นและการนั่งเก้าอี้ในห้องแบบตะวันตกต้งปรากฏในบ้านญี่ปุ่นปัจจุบันจากการรับวัฒนธรรมต่างชาติเพียงอย่างเดียวในช่วงแรกของการเปิดประเทศ ญี่ปุ่นได้เรียนรู้และประยุกต์วัฒนธรรมเก่าและใหม่เข้าด้วยกัน ตัวอย่างของผลิตผลทางวัฒนธรรมที่สะท้อนการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของบริบทการอยู่อาศัยได้แก่ *ซาบูได* หรือโต๊ะเตี้ยอเนกประสงค์สามารถพับขาเก็บ

⁶ คะซึโอะ โคะอิซึมิ (Koizumi, 1986) ได้แบ่งการนำเข้าวัฒนธรรมนั่งเก้าอี้สู่สังคมญี่ปุ่นเป็น 4 ช่วงเวลา ได้แก่ (1) สมัยโคฟุนตอนปลายถึงช่วงต้นของสมัยนารา (ก่อนคริสตกาล 300 ปี - ค.ศ. 794) นำเข้าจากจีน (2) สมัยคะมะคุระ (ค.ศ. 1185-1333) นำเข้าผ่านศาสนาพุทธนิกายเซน (3) สมัยโมโอะมะมะ (ค.ศ. 1573-1600) นำเข้าโดยมิชชันนารีและพ่อค้าชาวสเปนและ โปรตุเกส และ (4) สมัยเมจิ (ค.ศ. 1868-1912) นำเข้าจากชาติตะวันตก

ภาพที่ 7: วัฒนธรรมนั่งพื้นและโต๊ะซาบูไต (ซ้าย) และวิถีชีวิตคู่ขนานระหว่างนั่งพื้น-นั่งเก้าอี้ (ขวา)
ที่มา: Sand, 2002

ได้ ซึ่งเกิดจากการผสมผสานของวิถีชีวิตนั่งพื้น การใช้สอยพื้นได้อย่างประหยัด และการใช้พื้นที่รับประทานอาหารเช้าหรือทำกิจกรรมอื่นๆ ร่วมกันอย่างวัฒนธรรมตะวันตก (ภาพที่ 7)

ตอนที่ 3 โตเกียว: มหานครซ้อนชั้น (Tokyo: Cities within City)

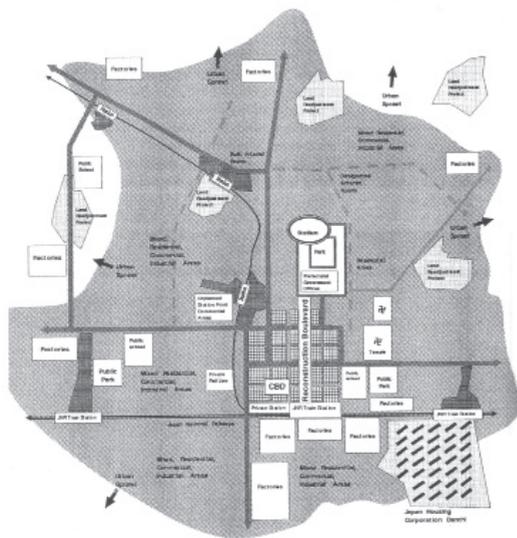
3.1 เมืองซ้อนเมือง

จากประเทศที่ถูกภัยจักรวรรดินิยมคุกคาม ญี่ปุ่นได้ผันตัวเป็นประเทศล่าอาณานิคมในยุคต่อมา จนเป็นเหตุนำไปสู่ภาวะสงครามและความเสียหายอย่างหนักของบ้านเมือง การพัฒนาและฟื้นฟูเมืองในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นต้นแบบของโตเกียวอย่างที่รู้จักในปัจจุบันมีความแตกต่างจากครั้งที่ผ่านามา กล่าวคือ การพัฒนาเมืองในครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดการวางผังเมืองแบบตะวันตก ซึ่งไม่เพียงมุ่งเน้นประโยชน์ใช้สอย แต่ยังคำนึงถึงความสะอาด สบายและความสวยงามของสภาพแวดล้อมเมือง ตลอดจนให้ความสำคัญกับภาพรวมและพื้นที่สาธารณะของ

เมืองมากกว่าการพัฒนาแบบแยกส่วนดังที่เคยปฏิบัติในอดีต (Jinnai, 1995)

ความเข้มข้นของระบบคมนาคมขนส่งที่ถักทอเป็นโครงข่ายโยงใย ทั้งระดับเหนือดิน บนดิน และใต้ดิน โดยเฉพาะบริเวณจุดเชื่อมต่อระหว่างทางรถไฟสายหลัก อาทิ สายยะมะโนะเตะ (Yamanote line) ที่แบ่งแนวเขตพื้นที่เก่า-ใหม่ของโตเกียว และทางรถไฟสายเอกชน ผนวกกับการซ้อนชั้นทางตั้งของพื้นที่ใช้สอยเป็นปัจจัยสำคัญทำให้เกิดศูนย์กลางย่อยในเมืองใหญ่ขึ้น เช่น ย่านชิบูยะ ย่านชินจูกุ และย่านอิเคะบุคุโระ⁷ ปรากฏการณ์เมืองซ้อนเมืองนี้ไม่เพียงทำให้โตเกียวมีความซับซ้อน ความเข้มข้น และความหลากหลายของกิจกรรม แต่การซ้อนทับของการอยู่อาศัยจนเกิดเป็นตึกสูงระฟ้าและ “เมืองทางตั้ง” ยังกลายเป็นองค์ประกอบใหม่ของภูมิทัศน์เมืองหลวงควบคู่กับสัญลักษณ์ดั้งเดิมของประเทศอย่างเช่นภูเขาไฟฟูจิ (ภาพที่ 8) ด้วยการซ้อนทับของการอยู่อาศัยและความซับซ้อนของการเติบโตของเมือง ตัวแปรที่มีผลต่อการจับจองที่ทางและการเลือกขนาดของที่อยู่อาศัยในเมืองทางตั้ง จึงไม่เพียงขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมตั้งเช่นอดีตหรือสถานะทางเศรษฐกิจของผู้อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังขึ้น

⁷ ย่านชินจูกุนับได้ว่าเป็นย่านธุรกิจที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ และเป็นย่านที่มีค่า F.A.R (Floor Area Ratio) สูงที่สุดในโตเกียว

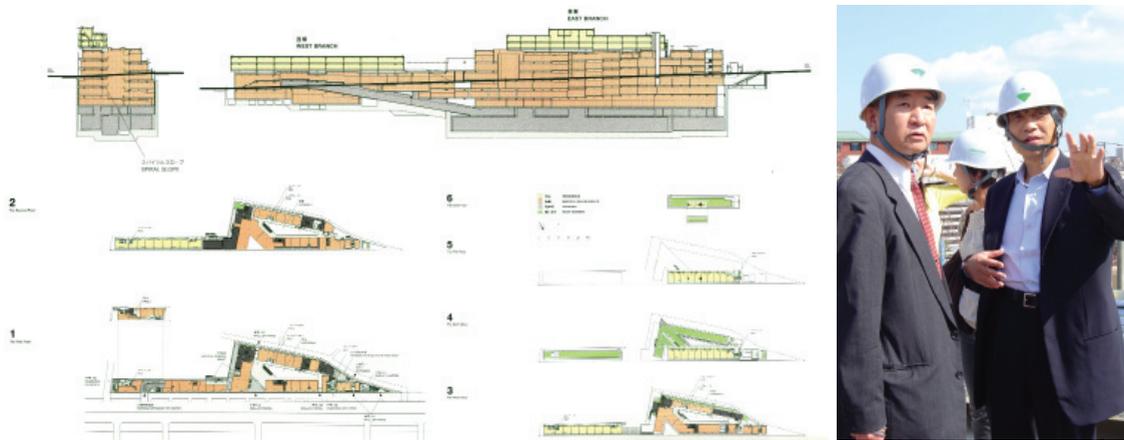
ภาพที่ 8: แผนที่โตเกียวในปัจจุบัน (บน) โดอะแกรมแสดงเมืองซ้อนเมือง (ซ้ายล่าง) และโตเกียวสกายทรีกับภูมิตัดศันเมืองหลวงในปัจจุบัน (ขวาล่าง)

ที่มา: Jinnai, 1987 ; Sorensen, 2002 ; Tokyo Sky Tree: Online

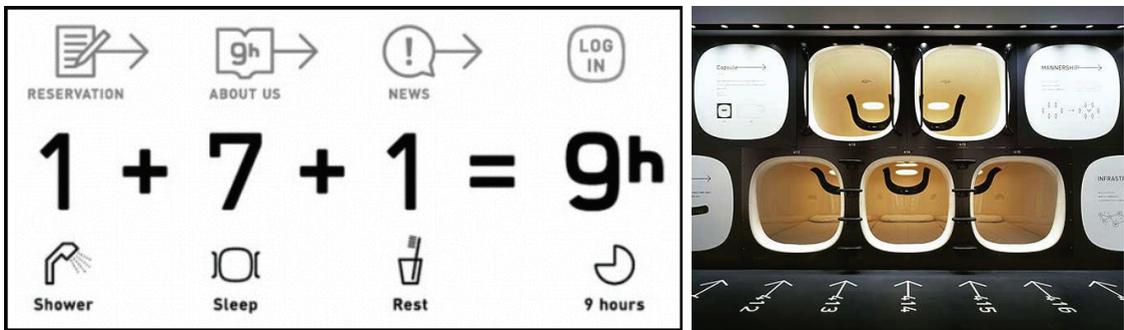
อยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระยะทางและระยะเวลาที่จะใช้ในการเดินทางระหว่างที่อยู่ ที่ทำงาน และสถานศึกษา

นอกจากนี้ การเจริญเติบโตของเมือง ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และความหนาแน่นของประชากร ซึ่งส่งผลให้ราคาที่ดินสูงขึ้นมาก ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประเภทการใช้สอยของที่ดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณย่านธุรกิจสำคัญ ดังปรากฏในกรณีโครงการพักอาศัย

โตจุนไค ซึ่งถูกเปลี่ยนเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่มีลักษณะการใช้สอยพื้นที่แบบผสมผสานระหว่างส่วนพาณิชย์ ส่วนพักอาศัย ส่วนบริการ (จอดรถ) และส่วนันทนาการ (สวนดาดฟ้า) ภายใต้ชื่อโครงการ โอโมเตะซานโด ฮิลล์ (Omotesando Hills) โดยมี ทะตะโอะ อันโด สถาปนิกญี่ปุ่นชื่อดังเป็นผู้ออกแบบ (ภาพที่ 9) รวมถึงความนิยมสถาปัตยกรรมพักอาศัยแบบชั่วคราวรูปแบบใหม่ เช่น แคปซูลโฮเทล ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศญี่ปุ่น (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 9: ผังพื้นที่และรูปตัดโครงการโอโมเตะเตะชันโต ฮิวส์ (ซ้าย) และสถาปนิกโครงการ (ขวา) ที่มา: Omotesando Hills, 2005 ; วาริซา วงศ์พิยต์, 2548

ภาพที่ 10: โตะแอมแสดงแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างการใช้เวลาและพื้นที่ในแคปซูลโฮเต็ล (ซ้าย) และการซ้อนชั้นทางตั้งของหน่วยอยู่อาศัยขนาดเล็กในแคปซูลโฮเต็ล (ขวา) ที่มา: Nine Hours: Online

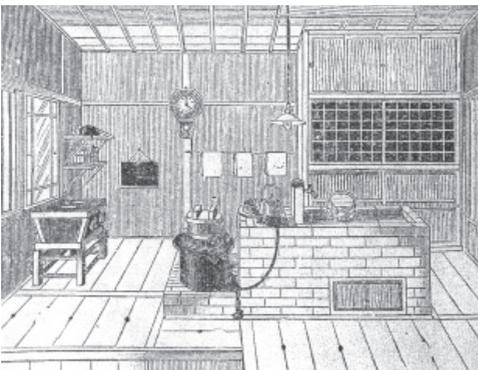
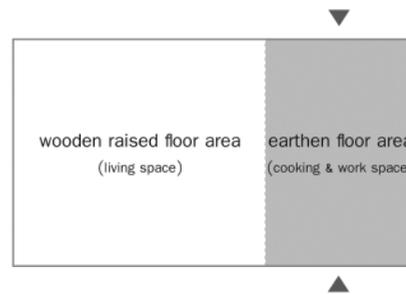
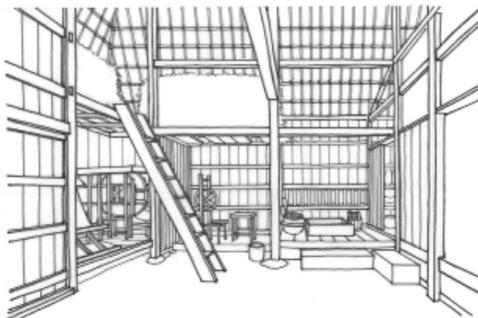
3.2 ที่นอน ที่กิน ที่ทำงาน

นับตั้งแต่ยุคโตเกียวใหม่เป็นต้นมา วิธีชีวิตแบบแยกส่วนก่อให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยในบ้านญี่ปุ่น จากการแยกพื้นที่ประกอบอาชีพออกจากพื้นที่อยู่อาศัยซึ่งเริ่มขึ้นในยุคเมจิ สู่รูปแบบครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวแบบแยกส่วนในยุคหลังสงคราม และมูลค่าของที่ดินที่มีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลให้บ้านญี่ปุ่นมีขนาดเล็กลง เนื่องจากเหตุผลทางสุขอนามัยผนวกกับความก้าวหน้าของระบบสาธารณูปโภค บ้านจึงถูกแยกพื้นที่กินออกจากพื้นที่หลับนอน กล่าวได้ว่า การปฏิรูปครัวเป็นจุดเริ่มต้นของวิวัฒนาการที่อยู่อาศัยสมัยใหม่ของญี่ปุ่น

(Sand, 2002) พื้นที่ซึ่งเดิมเคยเป็นโตะมะถูกปรับให้สูงขึ้นจนมีระดับเดียวกับส่วนพื้นไม้เดิม เพื่อเดินท่างานระบบ ก๊าซหุงต้ม น้ำประปา และปูทับด้วยวัสดุปูผิวสมัยใหม่ เปลี่ยนเป็นห้องครัวที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน แม้ว่าโตะมะได้หมดหน้าที่ในบ้านสมัยใหม่และมีขนาดเล็กลงจนกลายเป็นเพียง เก็นคัง (genkan) หรือพื้นที่ขนาดเล็กสำหรับถอดรองเท้าใกล้ทางเข้า-ออกของบ้าน อย่างไรก็ตาม โตะมะย่อส่วน หรือ เก็นคัง นั้นนับได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของบ้านญี่ปุ่นในทุกรูปแบบและทุกขนาด ตั้งแต่คฤหาสน์ชั้นดีจนถึงห้องเช่าขนาดเล็กในอพาร์ทเมนต์

ความพร้อมของระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และ สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นโรงอาบน้ำ สาธารณะ ห้องสมุด ร้านอาหาร หรือสถานบันเทิง ตลอดจนรูปแบบการใช้ชีวิตในสังคมมนุษย์เงินเดือนที่ผู้คนใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในสถานประกอบการ อาคารสำนักงาน ทำให้โตเกียวในปัจจุบันมีสัดส่วนประชากรในช่วงกลางวันมากกว่ากลางคืนถึงสี่เท่า⁸ บ้านญี่ปุ่นจึงเปลี่ยนหน้าที่

ใช้สอยจากที่กินอยู่หลับนอนเหลือเพียงที่นอนหลับพักผ่อนในเวลากลางคืนเท่านั้น ด้วยเหตุดังกล่าว บ้านญี่ปุ่นส่วนใหญ่จึงสามารถมีพื้นที่ใช้สอยแต่เพียงน้อยหรือเท่าที่จำเป็น อาจกล่าวได้ว่า บ้านญี่ปุ่นขนาดกะทัดรัดที่พบเห็นในปัจจุบันประกอบด้วยองค์ประกอบพื้นฐานเพียง 2 ส่วนเท่านั้น คือ เก็นคังและพื้นที่ว่างอเนกประสงค์สำหรับกินอยู่หลับนอน (ภาพที่ 11)

ภาพที่ 11: ภาพแสดงโตมะ การปฏิรูปครัวและครัวสมัยใหม่ (ซ้าย) และโตอะแกรมแสดงพัฒนาการจากโตมะสู่เก็นคัง (ขวา) ที่มา: Sand, 2002 ; วาริชา วงศ์พยัค, 2555

⁸ "Vertical Garden City." [Online]. Available: www.mori.co.jp/en/company/urban_design/vgc.html. Retrieved May 14, 2012.

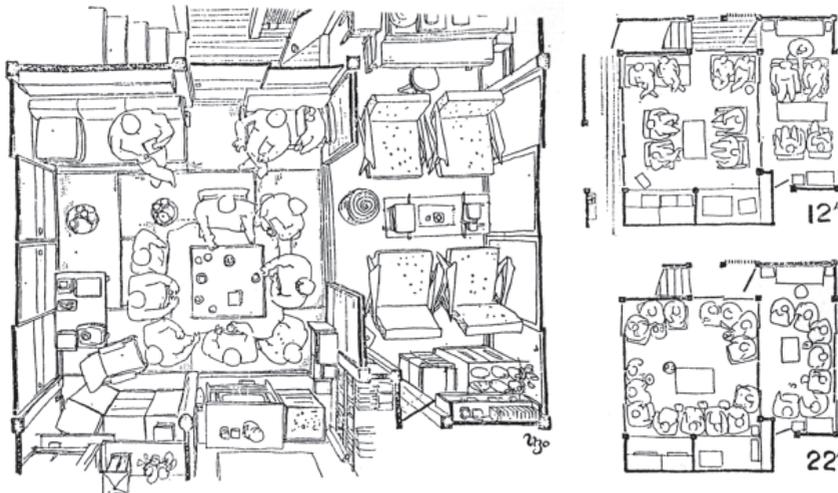
3.3 เก้าอี้ไรขา

“ผมมีความรู้สึกพิเศษต่อพื้น เมื่อนั่งพื้นร่างกายของผม และพื้นจะสัมผัสได้ถึงกันและกัน สำหรับผมพื้นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในสถาปัตยกรรม เพราะว่าเราจะสัมผัสกับผาก็แค่เพียงครั้งคราวเท่านั้น ทว่า เราอยู่ติดกับพื้นเสมอ...”

เค็งโกะ คุมะ อ้างถึงใน Knabe, 1999: 45.

ถึงแม้การเปิดรับอารยธรรมตะวันตกในสมัยเมจิทำให้วัฒนธรรมการนั่งเก้าอี้รวมถึงเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ เข้ามาครอบครองพื้นที่ในบ้านญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม คนญี่ปุ่น

ส่วนใหญ่ยังคงมีความผูกพันกับวิถีชีวิตนั่งพื้น นอนพื้น เห็นได้จากการเก็บรักษาหรือการสร้างพื้นที่เล็กๆ ในบ้าน ให้คงลักษณะห้องแบบญี่ปุ่น พื้นปูด้วยเสื่อตาทามิ (tatami mats) การออกแบบเครื่องเรือนที่มีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ให้ตอบสนองวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น โคะตะทสึ (kotatsu) หรือ โต๊ะเตี้ยคลุมด้วยผ้าห่มมีระบบให้ความอบอุ่นอยู่ข้างใต้ เก้าอี้หรือโซฟาไรขา ตลอดจนเสื่อไฟฟ้าสำหรับปูรองบนที่นอนแบบญี่ปุ่น ไม่ว่าจะด้วยค่านิยม ชาตินิยม หรือความเคยชิน แต่การใช้ชีวิตอยู่กับพื้น มีเครื่องเรือนเพียงน้อยชิ้น และมีอุปกรณ์ชีวิตที่ไม่ถือครองที่ว่างอย่างถาวร ช่วยให้การอยู่อาศัยในพื้นที่ขนาดจำกัดนั้นไม่รู้สึกคับแคบจนเกินไปนัก (ภาพที่ 12)

ภาพที่ 12: โต๊ะแถมเปรียบเทียบกับจำนวนผู้ใช้สอยในพื้นที่ขนาดเท่ากันระหว่างการนั่งพื้น-นั่งเก้าอี้ (บน) งานออกแบบเก้าอี้ (ซ้ายล่าง) และเก้าอี้ไรขาโดยนักออกแบบชาวญี่ปุ่น (ขวาล่าง)

ที่มา: Nishiyama, 1974 ; Japanese Chair: Online ; Legless Easy Chair: Online

จากเอโดะถึงโตเกียว: การซ้อนทับของการอยู่อาศัย (From Edo to Tokyo: The Multi-Layered Dwelling)

“แง่มุมที่น่าสนใจของสถาปัตยกรรม ก็คือ สถาปัตยกรรม มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรม จนกระทั่ง ตั้งแต่ตัวอาคารถึงรายละเอียดสุดท้ายนั้นสะท้อนถึง วัฒนธรรม”

เอ็ดเวิร์ด ที ฮอลล์
อ้างถึงใน Ashihara, 1989: 11.

“จากเมืองสูง-เมืองต่ำ สู่มืองซ้อนเมือง” เผยให้เห็น พัฒนาการการสร้างบ้านแปงเมืองของโตเกียว จาก โครงสร้างพื้นฐานของเมืองที่มีลักษณะแบบรวมศูนย์และ มีการกำหนดลำดับชั้นทางสังคมสัมพันธ์กับความสูงต่ำ ของฐานเมือง สู่มืองซ้อนเมืองซึ่งประกอบด้วยโครงข่าย ของศูนย์กลางย่อยในเมืองใหญ่ ในมหานครใหม่ที่มีการ ซ้อนทับของการอยู่อาศัยทั้งมิติทางราบและทางตั้ง สถานะทางเศรษฐกิจของผู้อยู่อาศัยและปัจจัยแวดล้อม เช่น ระยะเวลาและเวลาในการเดินทาง จึงมีบทบาทต่อ การเลือกตำแหน่งแห่งที่และขนาดของพื้นที่อยู่อาศัยใน บ้านญี่ปุ่นสมัยใหม่

“จากโตะมะ สู่เกินคัง” สะท้อนการเปลี่ยนแปลงของการ อยู่อาศัย จากวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมซึ่งบ้าน ประกอบด้วยพื้นที่ไม้ยกสูงสำหรับเป็นที่อยู่และโตะมะเป็น พื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ เมื่อโตะมะเป็นส่วนพื้นดินที่ ไม่จำเป็นต้องถอดรองเท้า โตะมะจึงทำหน้าที่เป็นทั้ง “ที่” ทำกิน ทำครัว และเป็น “ทาง” ติดต่อสัมพันธ์ระหว่าง กิจกรรมภายในกับกิจกรรมภายนอกบ้าน และระหว่าง สมาชิกครอบครัวกับเพื่อนบ้าน สู่วิถีชีวิตแบบแยกส่วน และครอบครัวแบบแยกส่วนซึ่งแยกที่อยู่กับที่ทำงานออก จากกันและแยกผู้คนออกจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อผนวกกับการเปิดรับรูปแบบการ ดำเนินชีวิตและค่านิยม “ความเป็นส่วนตัว” แบบสังคม ตะวันตก ไม่เพียงส่งผลให้โตะมะหมดหน้าที่ใช้สอยและถูก ลดขนาดจนเหลือเป็นพื้นที่ขนาดเล็กใกล้ทางเข้าออก หรือ

เกินคัง เท่านั้น ทว่า ยังทำให้พื้นที่ในบ้านญี่ปุ่นซึ่งเดิม เป็นพื้นที่ที่สามารถรองรับกิจกรรมอันหลากหลายของ ครอบครัว ถูกแบ่งออกเป็นห้องต่างๆ ตามหน้าที่ใช้สอย และความต้องการของสมาชิกแต่ละคน

“จากเลือดตามิ สู่แก่อิไรซา” ชี้ให้เห็นถึงการปรับตัว และการผสมผสานแบบแผนการใช้สอยที่ว่างระหว่าง วัฒนธรรมหนึ่งพื้นอันเป็นแบบแผนดั้งเดิมของญี่ปุ่นและ วัฒนธรรมหนึ่งแก่อิจากชาติตะวันตก การดำรงอยู่ของ วัฒนธรรมหนึ่งพื้นซึ่งมีบทบาทต่อลักษณะที่ว่างและวิธีการ ใช้สอยที่ว่างในสถาปัตยกรรมญี่ปุ่น และการใช้เครื่อง เรือนที่มีระดับความสูงตอบรับกับวิถีชีวิตหนึ่งพื้นและไม่ยึด ครองที่ว่างอย่างถาวร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่ของ บ้านญี่ปุ่นส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ยังคงคุณลักษณะของที่ว่าง อเนกประสงค์สามารถรองรับการอยู่อาศัยในพื้นที่ขนาด จำกัดได้

เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชีย รวมถึง ประเทศไทย จะเห็นว่าประเทศญี่ปุ่นมิได้มีความพึง ร้อมของพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานเท่าใดนัก หากแต่ประสบภัยพิบัติจากธรรมชาติโดยตลอด ความ ตระหนักในความสำคัญของธรรมชาติและความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ นับได้ว่าเป็น “สำนึกร่วม” ที่สำคัญที่ทำให้คนญี่ปุ่นรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า และ คุ่มค่า ทั้งในระดับการใช้พื้นที่เมืองซึ่งมีสัดส่วนน้อยมาก เมื่อเทียบกับพื้นที่ธรรมชาติ และระดับการใช้สอยพื้นที่ ส่วนตัวในที่พักอาศัย นอกจากนี้ ความตระหนักในความ ด้อยในความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ยัง ทำให้สังคมญี่ปุ่นเร่งพัฒนาความรู้จนได้ชื่อว่าเป็น “สังคม แห่งการเรียนรู้” ความพยายามคิด ประยุกต์ คัดสรร สร้างสรรค์ และปรับตัวพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงของ สถานการณ์โลก ไม่เพียงทำให้สังคมญี่ปุ่นสามารถดำรง อยู่และอยู่รอดได้ แต่ยังส่งผลให้ผลผลิตทางความคิด ต่างๆ ตลอดจนแบบแผนการดำเนินชีวิต สถาปัตยกรรม ชุมชน และเมือง มีเอกลักษณ์ที่สะท้อนถึงรากเหง้าทาง วัฒนธรรมและความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาการอย่าง ชัดเจน แม้มหานครชั้นนำโลกอย่างเช่นกรุงโตเกียวจะมี พัฒนาการทางกายภาพ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

และกิจกรรมของเมืองที่ซับซ้อน ซ้อนชั้น และดูเหมือนไม่เคยหยุดนิ่ง อย่างไรก็ตาม สิ่งที่คนรุ่นก่อนส่งต่อมาถึงคนรุ่นปัจจุบัน และสำเนียงของผู้คนในสังคม เป็นกลไกสำคัญที่อำนวยความสะดวกผู้คนดำเนินไปอย่างราบรื่น มีระบบและระเบียบ ในขณะที่ยังสามารถดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ได้ในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

บรรณานุกรม

- Ashihara, Y. 1989. *The Hidden Order: Tokyo Through the Twentieth Century*. Tokyo: Kodansha International.
- “Ethnic Tokyo.” 1987. In H. Jinnai, ed. *Process Architecture*. 72 (April).
- Hall, E.T. 1969. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Press.
- Hendry, J. 1993. *Wrapping Culture: Politeness, Presentation, and Power in Japan and Other Societies*. New York: Oxford University Press.
- Inoue, M. 1985. *Space in Japanese Architecture*. Tokyo: Weatherhill.
- Japan General Housing Center. 1974. *Doujunkai Housing Development*. Tokyo: (n.p.).
- “Japanese Chair.” [Online]. Available: www.modresdes.com. Retrieved March 18, 2012.
- Jinnai, H. 1995. *Tokyo: A Spatial Anthropology*. Tokyo: University of California Press.
- “Kawasakishi Nihon Minkaen.” 2004. Kawasaki: Asahi Offset Printing.
- Knabe, C. and Noenning, J.R. 1999. *Shaking the Foundations: Japanese Architects in Dialogue*. New York: PrestelVerlag.
- Koizumi, K. 1986. *Traditional Japanese Furniture*. Tokyo: Kodansha International.
- “Legless Easy Chair.” [Online]. Available: www.asahikawa-kagu.or.jp. Retrieved March 18, 2012.
- “Nine Hours.” [Online]. Available: <http://9hours.jp>. Retrieved May 14, 2012.
- Nishi, K. and Hozumi, K. 1985. *What is Japanese Architecture?*. Tokyo: Kodansha International.
- Nishiyama, U. 1974. *Sumai no Shisou*. Osaka: Sougensha.
- Norberg-Schulz, C. 1985. *The Concept of Dwelling: On the Way to Figurative Architecture*. New York: Rizzoli.
- “Omotesando Hills.” 2005. Tokyo: Mori Building.
- Sand, J. 2002. *House and Home in Modern Japan*. New York: Harvard East Asian Monographs.
- Sorensen, A. 2002. *The Making of Urban Japan: Cities and Planning from Edo to the Twenty-first Century*. London: Routledge.
- “Tokyo.” [Online]. Available: <http://en.wikipedia.org/wiki/Tokyo>. Retrieved March 18, 2012.
- “Tokyo Sky Tree.” [Online]. Available: <http://trantuannam.wordpress.com>. Retrieved March 18, 2012.